

SON ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALAR VE YENİ BULGULAR IŞIĞINDA
TRIPOLIS AD MAEANDRUM
TRIPOLIS AD MAEANDRUM:
THE LATEST ARCHAEOLOGICAL RESEARCH RESULTS AND NEW FINDS

BAHADIR DUMAN*

Özet: Bu araştırmada, Lydia Bölgesi'nin doğu sınır kentlerinden biri olan Menderes Nehri kenarındaki Apollonia/Tripolis'te gerçekleştirilen yüzey araştırması ve kazılar sonucunda elde edilen bilgiler değerlendirilmiştir. Kent ve civarındaki yaşam izleri M.Ö. 3500'lere dayanmaktadır. Hellenistik Dönem'de ızgara plana sahip bir polis olarak imarın başladığı Tripolis'te Roma Dönemi'nde görülen şehir planlaması ve yapılanmanın Hierapolis, Laodikeia ve Blaundos gibi komşu kentlerle benzer özellikler göstererek devam ettiği tespit edilmiştir. Araştırmaların en çarpıcı sonucu ise Aphrodisias, Sardeis ve Ephesos gibi kentlerde yıkıcı etki yaratan Sasani akınlarının Tripolis'te de izlerine rastlanmış olmasıdır. M.S. VII. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren kentteki yaşam izleri yavaş yavaş silinmeye başlamasına rağmen M.S. X.-XI. yüzyıllarda nüfusu az da olsa bir grubun hala Tripolis'te varlığını sürdürdüğü arkeolojik materyalle kanıtlanmıştır. M.S. XIII. yüzyılda Tripolis'in yaslandığı tepenin zirvesinde İznik kralı III. İohannes Dukas Vatatzes tarafından yaptırılan kale ve bu kalede gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında elde edilen veriler Ortaçağ Arkeolojisi ile ilgili önemli veriler sunmaktadır.

Abstract: In this study with the information obtained from both survey and excavations one of the border towns in the eastern region of Lydia by the Menderes River, Apollonia/Tripolis, is evaluated. Traces of life in and around the city date from 3500 B.C. Construction as a polis with a grid street plan began in the Hellenistic period. During the Roman period Tripolis was similar in terms of urban planning and architectural structures to neighboring cities such as: Hierapolis, Laodikeia and Blaundos. The most striking result from this research was the traces of the devastating impact that the Sassanians had at Tripolis, as was also the case in cities such as: Aphrodisias, Sardeis and Ephesos. Despite trace remains of life, the city gradually ceased to exist from the third quarter of 7th century A.D. Some recovered archaeological material indicates a population inhabited this place in the 10th-11th centuries A.D. On the summit of the hill of Tripolis, the castle constructed by order of John Ducas Vatatzes III (king of İznik) in the 13th century, provides important data for Medieval archaeology.

Anahtar Kelimeler: Tripolis • Apollonia • Lydia • Roma • Doğu Roma

Keywords: Tripolis • Apollonia • Lydia • Roman • East Roman

Tripolis antik kenti Denizli İli, Buldan İlçesi, Yenicekent Belediyesi sınırları içerisinde yer almaktadır (fig. 1). Yaklaşık 3 km'lik bir alana yayılan antik kent Lykos/Çürüksu Vadisi'nin kuzeybatı ucunda, vadiye hâkim bir tepenin güney yamacında yer almaktadır.

Başta Strabon¹, Plinius ve Ptolemaios olmak üzere antik metinlerde adı geçen kent², 17.

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Denizli. bahadirduman@yahoo.com

¹ Strabon (XIII. 4. 4. c. 169) Apollonia/Tripolis'i Kaikos Ovası ve Pergamon'dan sonra doğuya doğru ilerlendiğinde yüksekçe bir yerde konuşlanmış bir kent olarak tanımlar.

yüzyıldan itibaren seyyahlar tarafından da ziyaret edilmiştir. 1660'larda T. Smith, Tripolis'te kale ve tiyatronun önünde gördüğü antik yapılara ait kalıntılardan bahseder³. 1764-1765'de Tripolis'i ziyaret eden R. Chandler, Tripolis'in yaslandığı tepenin zirvesindeki kale ve burada yaşayanlar ile ilgili bilgi verir⁴. 1836'da W. Hamilton, Laodikeia, Hierapolis ve Tripolis'i ziyaret eder ve bölgenin haritasını çıkartır; ancak Tripolis'teki kalıntılar üzerinde durmaz⁵. 1890'larda G. Weber, Laodikeia ve Tripolis'te bulunan iki mermer kabartmayı yayımlar⁶.

Hellenistik Dönem'de Phrygia, Karia ve Lydia bölgelerinin kesişim noktasında, Lydia Bölgesi⁷ sınırları içerisinde kalan ve Apollonia ismiyle kurulan kent⁸, kısa bir dönem Antoniopolis olarak da anılmıştır⁹. Augustus Dönemi sikkeleri üzerinde ise kentin ismi Tripolis olarak son kez yeniden değişir. 2012 yılı kazı çalışmalarında Sütunlu Cadde üzerinde bulunan Augustus sikkesi üzerinde de Tripolis lejantı görülmektedir. Epigrafik belgeler doğrultusunda kentin, M.Ö. III. yüzyılda kuruldu -ğuna dair bilgiler veren araştırmacıların başında L. Moretti gelir¹⁰. Moretti'nin söz konusu yayını üzerine L. Robert, kentin M.Ö. 281'de Lysimakhos'un ölümünden sonra Seleukos'lar tarafından, belki de kuruluşun daha erken bir tarihte olabileceğini ileri sürer¹¹. W. Ramsay, kentin Seleukos kolonisi olarak kurulan Laodikeia'ya karşı Pergamon kolonisi olarak kurulduğunu ileri sürer ve

² Birçok farklı metinde başta Lydia olmak üzere Karia ve Phrygia sınırları içerisinde de dahil edilen kentin bu muğlak konumu adı geçen her üç bölgenin kesişim noktasında yer alması nedeniyle farklı yazarlar tarafından farklı bölgelerde değerlendirilmiştir (Plin. *nat.* V. 29; Ptol. *geogr.* V. 2. 18).

³ Smith 1678, 245.

⁴ Chandler 1971, 194.

⁵ Hamilton 1837, 34 vd.

⁶ Tripolis'te bulunan yüksek kabartma şeklinde yapılan mermer blok üzerinde oldukça kaliteli bir işçilik gösteren panter üzerinde bir Eros betimlemesi yer alır, bk. Weber 1892, 290 lev. XXIII.

⁷ Kentin konumlandığı bölgenin Lydia sınırları içerisinde yer aldığını işaret eden ilk bilgi Herodotos (VII. 30) tarafından verilmiştir. Plinius (*nat.* V. 29), kenti Lydia sınırlarına dahil eder. Kentin Lydia sınırları içerisinde olduğunu belirten bir başka yazar Hierokles'tir (*synek.* 669, 4). Farklı bir görüş olarak Tripolis'in Karia sınırları içerisinde yer aldığını bildiren antik yazarlar da bulunur (Ptol. *geogr.* V. 2. 18); Kent Sibylla kehânetinde Maiandros (Menderes) yanındaki Tripolis olarak geçer (*Orac. sibyl.* V. 321). Birçok farklı metinde başta Lydia olmak üzere Karia ve Phrygia sınırları içerisinde de dahil edilen kentin bu muğlak konumu adı geçen her üç bölgenin kesişim noktasında yer alması nedeniyle farklı yazarlar tarafından farklı bölgelerde değerlendirilmiştir. Konumlandırmalar arasındaki farkların en önemli nedeni ise dönemler arasındaki sınır değişiklikleri ile ilgili olmalıdır. Nitekim Tripolis bir dönem Sardeis *Conventus*'unda yer alırken, bir başka belgede Apameia *Conventus*'u içerisinde yer alır. Antik Dönem'de dağ, göl, ırmak gibi çeşitli coğrafi oluşumların sınırların belirlenmesinde etkin olduğu düşünülürse Maiandros'un kuzeyinde yer alan Tripolis'te Lydia sınırları içerisinde yer almış olmalıdır. Roma Dönemi'ne tarihlenen bir yazıtta yer alan Maiovin Tripolis ifadesi kentin Lydia sınırlarında olduğunu gösteren en önemli yazılı belgedir, bu yazıt için bk. Ramsay 1887, 357; 1890, 134.

⁸ F. Imhoof-Blumer'in yayınında, Hellenistik Dönem'e tarihlenen bir atının yer aldığı sikke de ΑΠΟΛΛΩΝΙΑΤΩΝ yazıtının yanı sıra Maiandros sembolünün yer alması ve aynı sembolün Augustus Dönemi Tripolis sikkelerinde de tespit edilmesi üzerine kentin ilk isminin Apollonia olduğu tespit edilmiştir, bu sikke için bk. Imhoof-Blumer 1897, 37-39.

⁹ Ephesos'ta bulunan Flavius'lar Dönemi'ne ait bir *conventus* listesinde Antoniopolis ve Tripolis ismi birlikte zikredilir, kent Antoniopolis adını *triumvirus* Marcus Antonius'un M.Ö. 41'de Küçük Asya'ya yaptığı ziyaret esnasında almış olmalıdır, bk. Habicht 1975, 66, 84. Antoniopolis ve Tripolis isimlerinin birlikte görüldüğü bir diğer metin Plinius'a (*nat.* V. 29) aittir: "*Tripolitaniidem et Antoniopolitae*".

¹⁰ Moretti 1979, 295 vd.

¹¹ Robert 1983, 501.

Fig. 1. Batı Anadolu Haritası

Lykos Vadisi'nde yer alan kentler içerisinde Kolossai'yi Phrygialı, Hierapolis'i Lydia'lı, Attouda'yı ise Karia'lı olarak görür; ancak bunların dışındaki iki kent Tripolis ve Laodikeia'yı Hellen-Roma kentleri olarak değerlendirerek; Laodikeia'yı Seleukos, Tripolis'i ise Pergamon koloni sistemi özelliği gösteren yerleşimler olarak verir¹². L. Robert, kentin Attalos kuruluşu olduğunu reddeder ve Ion kökenli bir kent olduğunu ileri sürer¹³. Ancak tüm bu tartışmalara rağmen kentin M.Ö. III. yüzyıldaki varlığına işaret eden en önemli belgeler Khios, Tralleis ve Miletos gibi kentlerde bulunan kararname ve onurlandırma yazıtlarına dayanır¹⁴. Kentin Seleukos'lar tarafından M.Ö. III. yüzyıl sonlarında kurulduğunu ileri süren araştırmacılar da vardır. A. H. M. Jones, kentin erken dönem isimlerinden biri olan Apollonia üzerinde durarak, daha önce aynı isimli kentlerin Seleukos'lar tarafından kurulduğuna işaret eder¹⁵. Apollonia/Tripolis'in kuruluşuyla ilgili

olarak L.-J. Robert, Milet bandlarında yayınlanan bir yazıtı inceledikleri çalışmalarında, yazıtı M.Ö. 200 civarına tarihlenerek Apollonia'nın Attalos kuruluşu olamayacağını belirtirler¹⁶.

M.Ö. I. yüzyılda üç bölgenin kesişim noktasında olması nedeniyle bu bölgelerden gelen halkların yerleşim yeri olmuş ve bu nedenle de Tripolis ismini almış olmalıdır¹⁷.

Antik kaynakların verdiği bilgiler doğrultusunda Pergamon/Bergama, Germe üzerinden gelen ticaret yolu Thyateria (Akhisar), Sardes (Salihli), Philadelphia (Alaşehir) güzergâhından gelip, Tripolis (Yenicekent), Hierapolis (Pamukkale) ve Laodikeia'ya (Goncalı) doğru devam eder¹⁸. Bu

¹² Ramsay 1895, 10, 38; 1960, 45. Konuyla ilgili tartışma için bk. Thonemann 2003, 97-106.

¹³ Robert 1983, 498.

¹⁴ Aristomakhos oğlu Mardonios'a ait ilk yazıt Khios'ta bulunmuştur, bk. Moretti 1979, 295 vd.; Robert 1983, 498-505; Sekunda 2011, 66. Tralleis'te bulunan ikinci yazıt ile ilgili olarak araştırmacılar farklı tarihler önerir (ayrıca bk. Piejko 1988, 55 vd.; Ma 1999, 57, 269).

¹⁵ Jones 1971, 42.

¹⁶ Robert 1954, 241 dn. 2.

¹⁷ Robert 1954, 237-242; Jones (1971, 42) Tripolis adının, üç küçük şehrin birleşmesiyle ortaya çıktığını belirtir. Tripolis hakkında bilgi ve aynı isimle kurulan diğer kentler için bk. Kaletsch 2002, 827- 828.

¹⁸ Ramsay 1890, 49.

önemli ticaret yolu Tripolis'in önemini çağlar boyunca korumasına yol açmıştır¹⁹.

Her ne kadar Tripolis'in bir kent olarak geçmişi Hellenistik Dönem'e dayansa da, kentin doğusundaki Hamambükü mevkiinde ve kentin güneydoğusundaki Akkaya mevkiinde yer alan höyüklerde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında elde edilen arkeolojik materyal bu bölgedeki yerleşimin Bakır Çağı'na kadar gittiğini kanıtlamaktadır. Tripolis'in de içinde bulunduğu Çürüksu Vadisi M.Ö. 190 yılında Seleukos'lar ile Bergama Krallığı arasında yapılan Magnesia Savaşı'na kadar, bağımsız kentlerden oluşur. Bu savaşı, Roma desteğinde kazanan Bergama Krallığı M.Ö. 188 yılında imzalanan Apameia (Dinar) barışıyla bölge yönetimini ele almıştır. Bergama Krallığı, III. Attalos'un M.Ö. 133 yılında ölümü ve vasiyeti üzerine, bölge Roma İmparatorluğu'na bağlanmıştır.

Kent en ihtişamlı çağını Roma Dönemi'nde yaşamıştır. M.S. II. yüzyıldan itibaren kentte yeni bir yapılanmaya gidilmiş ve şehir kapıları, caddeler, hamamlar²⁰, stadyum, tiyatro ve meclis binası gibi kamu binaları yapılmıştır (fig. 2). Roma İmparatorluk Dönemi'nde bir dönem Sardeis *Conventus*'una dâhil edilen kent²¹ Flavius'lar Dönemi'nde Apameia *Conventus*'u içerisinde yer alır²². M.S. II. yüzyılda Roma'da önemli görevlerde bulunan Tripolisli Hermolaos kentin gelişiminde önemli roller oynamış olmalıdır²³.

M.S. 325'de Nicaea Konsülü'nde Tripolis piskoposluk seviyesinde temsil edilir²⁴.

M.S. 350-400 arasında Küçük Asya'daki bazı kentlerin etrafı sur duvarı ile çevrilmiştir²⁵.

¹⁹ *Tabula Peutingeriana*'da, Philadelphia ve Hierapolis arasında Tripolis yer alır (Stuart 1991). Haritaya ek olarak Anderson'un (Anderson 1898, 85) Kadıköy'ün kuzeybatısında bulunduğu mil taşı antikçağ güzergâhının olasılıkla bugünkü Alaşehir-Yenicekent asfaltı civarından geçtiğini kanıtlar niteliktedir. Güzergâh üzerindeki kentlerden Sardeis'te ele geçirilen bir sikke definesinde Tripolis sikkesi tespit edilmiştir. Yine Atina'da tespit edilen başka bir definede de Tripolis kent sikkesinin bulunması kentin ticari ilişkilerinin Küçük Asya ile sınırlı olmadığını gösterir niteliktedir. Her iki sikke için bk. Katsari 2011, 227 dn. 107; 228 dn. 111. Atina Agorası'nda Güney Ev olarak adlandırılan sektörde bulunan sikke için bk. Kroll – Walker 1993, 303 kat. no. 969 lev. 31, 969a. Hypaipa'da tespit edilen bir definede ise on iki adet Tripolis sikkesi bulunmuştur. Define içerisindeki sikkeler M. Aurelius'dan II. Philippus Dönemi'ne kadar tarihlenir. Bu sikkeler için bk. Klose 1984, 405 vd. Ayrıca Tripolis sikkeleri için bk. *SNG Cop.* No: 712-755 lev. 21-22; M.Ö. I. yüzyıl - M.S. III. yüzyıl arasında basılan Tripolis sikkelerinde görülen betimlemeler çeşitlilik gösterir. Zeus, Zeus Lydios, Asklepios, Apollon, Dionysos, Herakles, Hermes gibi tanrıların yanı sıra Athena, Roma, Artemis, Demeter, Leto, Tykhe ve Nemesis gibi tanrıçalarda kentin sikkeleri üzerinde yer alır. Tripolis Leto'su ve Laodikeia'lı Zeus betimlemeli Caracalla Dönemi (M.S. 198-211) Tripolis-Laodikeia Homonoia sikkesi için bk. *SNG Tübingen*, No: 3879-3886 lev. 129. Kent sikkeleri üzerinde Hellen Pantheon'undan tanrı ve tanrıçaların yanı sıra, başta Mısır olmak üzere farklı kültürlerin tanrı ve tanrıçaları da görülür; Tripolis sikkelerindeki Sarapis ve Isis betimlemeleri için bk. Magie 1953, 178, 182.

²⁰ M.S. 134-135 civarında kentteki gymnasion'a on iki kez yağ bağışlayan Demetrios Andron'un onurlandırıldığı yazıt olasılıkla Büyük Hamam kompleksiyle alakalıdır. Yazıt için bk. Tanrıver 2009, 82-83.

²¹ Augustus Dönemi'nde kent Lydia Bölgesi'ndeki Sardeis *Conventus*'u içerisinde yer alır (Ramsay 1890, 120; Habicht 1975, 83).

²² Flavius'lar Dönemi'nde ise kent artık Apameia *Conventus*'undadır (Habicht 1975, 64 vd).

²³ Tripolis'li Hermolaos'un isminin yer aldığı yazıt için bk. Pierre 1884, 379-380; Merkelbach – Stauber 1998, 257 no. 02-10-01.

²⁴ Ramsay 1887, 357; 1890, 134.

²⁵ Jacobs 2012, 118 Table 1. I. Jacobs (2012, 117) bu dönemde Küçük Asya'da barışın hakim olduğunu ve bu süreçte herhangi bir dış tehdidin olmaması nedeniyle söz konusu tarihlerin tartışılabilirliğini dile getirmektedir. Sardeis, Blaundos, Hierapolis, Aphrodisias, Sagalassos, Perge, Selge ve Side'de görülen sur duvarlarına ek olarak Tripolis, Laodikeia, Herakleia Salbake gibi kentlerde de benzer tahkimat takip edilebilir.

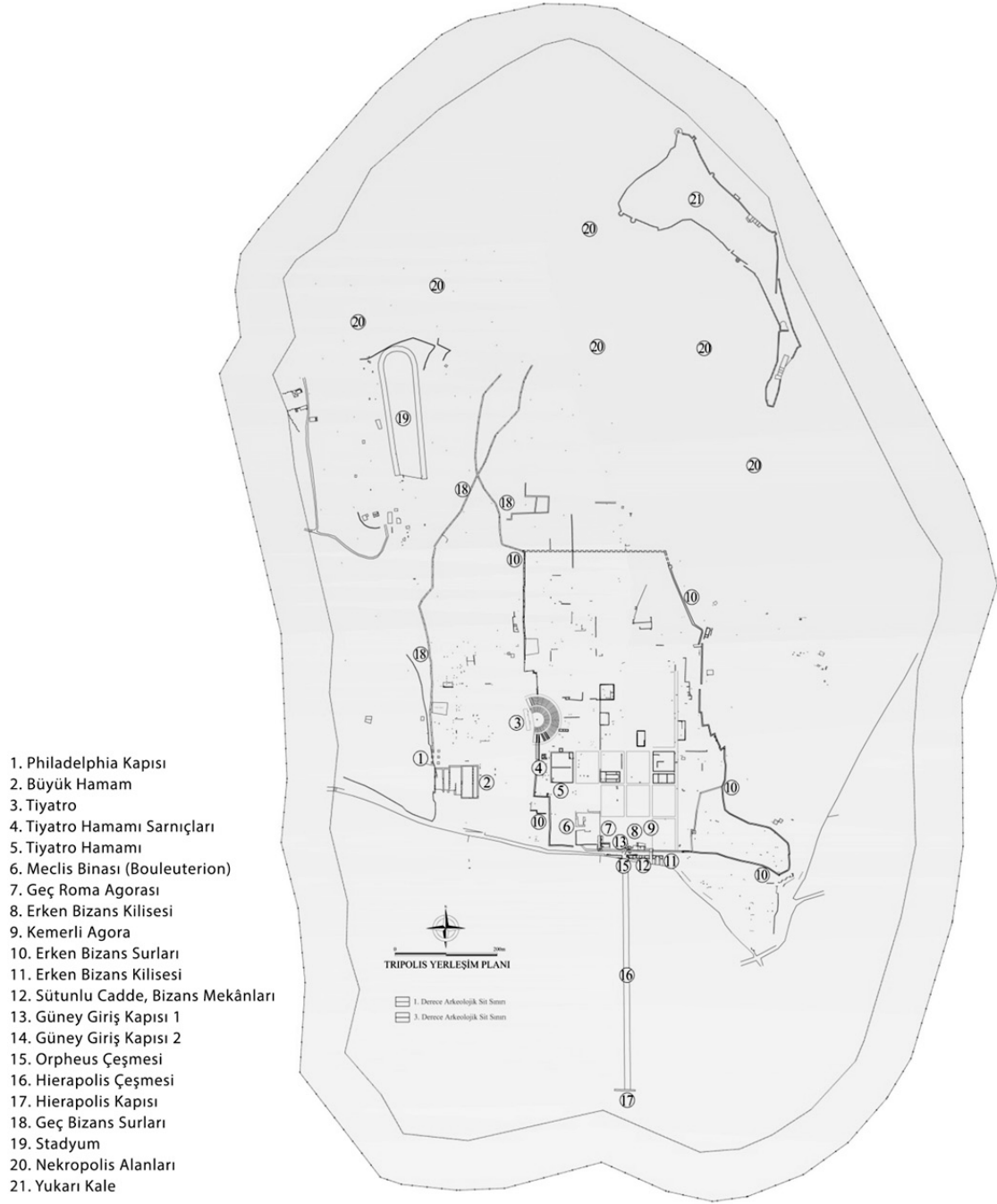

Fig. 2. Tripolis Yerleşim Planı

Fig. 3. 13. Yüzyıl Kale Kompleksine Ait Kule

Tripolis'te de kentin bir kısmını çevreleyen sur duvarı M.S. IV. yüzyılın son çeyreğine tarihlenebilir²⁶. İlk imarın ardından sur duvarı çeşitli dönemlerde tamiratlar görerek uzun süre kentin savunma sistemi içerisinde önemini korumuştur.

M.S. 494 depreminden Laodikeia ve Agathe Kome (Alacain) ile birlikte Tripolis'te etkilenmiştir²⁷. M.S. VI. yüzyıl sonu - VII. yüzyıl başında Anadolu toprakları üzerinde etkili olan Sasani akınlarıyla²⁸ kentte yaşayan nüfusun büyük kısmı Tripolis'in yaklaşık 5 km. kuzeyindeki Direbol'a (Dirbol) ve daha korunaklı dağ yamaçlarına taşınmış olmalıdır. M.S. VII. yüzyılın başında gerçekleşen bu zorunlu göçün ardından kentte şu anki veriler dâhilinde XIII. yüzyıla kadar (birkaç aileden oluşan konar-göçerlerin) dışında güçlü bir yerleşim izine rastlanmamıştır²⁹.

23 Nisan 1190'da Friedrich Barbarossa ordusuyla birlikte Tripolis'ten geçerek Laodikeia üzerine yürür. Bu görüşe Anderson karşı çıkar ve Niketas Khonaites'i kaynak göstererek Haçlıların

²⁶ Tripolis'te tespit edilen Erken Bizans Dönemi surları hamam, tiyatro, *bouleuterion* ve kilise gibi kentin belli başlı yapılarını içine alacak biçimde 2100 m. uzunluğa sahip olup, yaklaşık olarak 230 bin m² lik bir alanı çevrelemektedir.

²⁷ Ramsay 1895, 38 dn. 3, 262.

²⁸ Sasani akınlarından etkilenen kentler arasında Aphrodisias, Sardeis ve Ephesos da yer alır (Ratté 2001, 145).

²⁹ III. Haçlı Seferi sırasında ordusuyla Tripolis'ten geçen Barbarossa kenti yıkık ve terk edilmiş bulur (Eickhoff 1977, 99). Bu bilgi 13. yüzyılın ilk yarısında Tripolis'in kuzeyindeki tepede Nikaia (İznik) Kralı III. Ioannes Dukas Vatatzes tarafından inşa edilen kalenin daha önce burada var olan bir tahkimatın yenilenmesiyle değil, ilk kez yapılan bir kalenin göstergesidir. Dolayısıyla M.S. VII. yüzyılın ortasından itibaren kent büyük oranda terk edilmiş olmalıdır.

Fig. 4. 14. Yüzyıl Türbesi

Fig. 5. 1950 Yıllarında Narlıdere Köyü

direk Tripolis'ten değil; ancak bu civardan geçtiğini ileri sürer³⁰. Tripolis XIII. yüzyılın ilk yarısında Bizanslılar ile Türkler arasında bir kaç kez el değiştirir. Tripolis'in yaslandığı dağın zirvesinde bir kısmı günümüze kadar sağlam kalabilmiş (fig. 3) yuvarlak planlı kulenin dâhil olduğu kale kompleksi (fig. 2, no. 21) Nikea/İznik kralı III. İoannes Dukas Vatatzes (1222-1254) tarafından yaptırılmıştır. Menderes Havzası'nda Türklerin eline en son geçen Bizans yerleşimlerinden biri olan Tripolis'teki kale, kuzeybatısında yer alan Philadelphia'nın (Alaşehir) korunması için ön karargah

³⁰ Anderson 1898, 83 dn. 5.

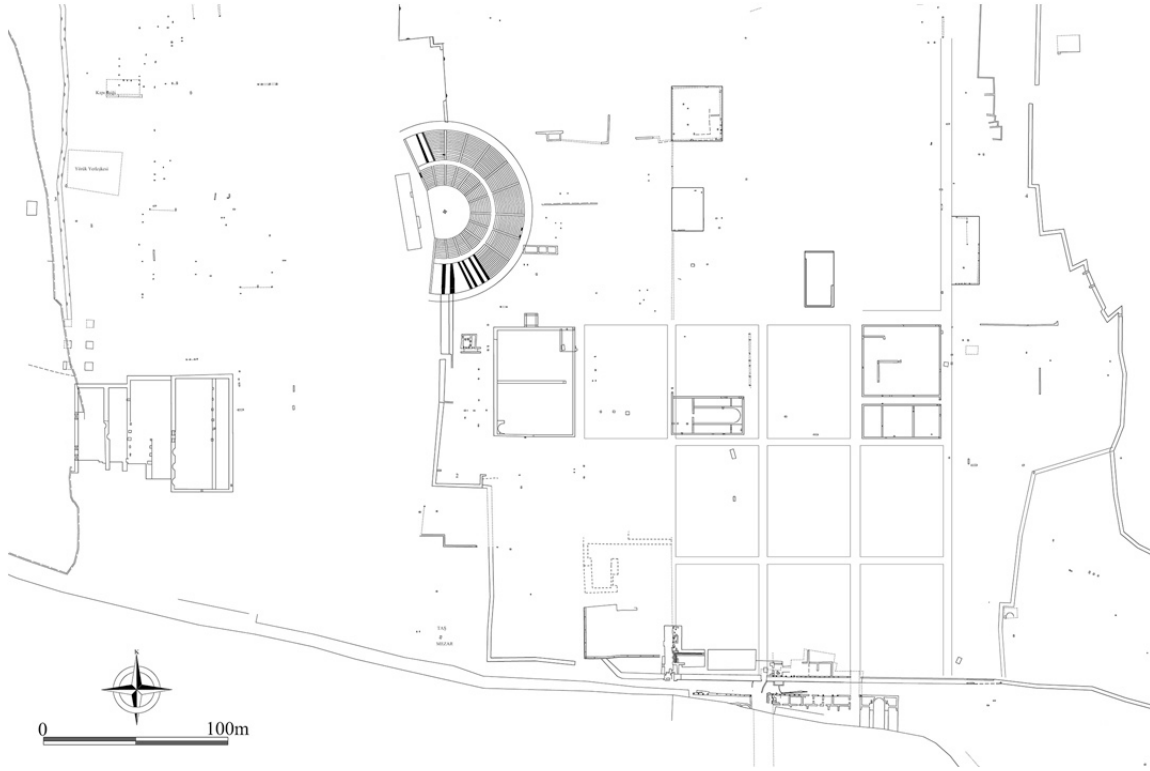

Fig. 6. Tripolis Yerleşim Planı Detayı

olarak yapılmış olmalıdır³¹. 1243'de Moğollar ile Selçuklular arasında gerçekleşen Köseadağ Savaşı mağlubiyetinin ardından Menderes boylarına gerileyen II. Gıyaseddin Keyhüsrev ordugahını Tripolis yakınlarına kurar ve İznik kralı III. Ioannes Dukas Vatatzes ile Moğollar'a (Tatarlar) karşı 1243 yılının Ağustos ayında Tripolis yakınlarındaki tahta köprü üzerinde bir antlaşma imzalar³².

³¹ Kalıntıları günümüzde de görülebilen bir kaleye ait yuvarlak planlı kulenin benzerleri Tabala, Maionia, Satala, Magnesia ad Sipylum ve Nymphaeum'da da görülür. Tripolis'deki kulenin yakın benzeri Magnesia'da yer alır. Söz konusu iki savunma yapısı yazıtlı tarihlenen Smyrna Akropolisindeki kale ile aynı tarihlere yani 1222/1123 civarına verilir. Iohannes Ducas Vatatzes'in kendi yönetim yılları (1222-1254) içerisinde hem Doğu hem de Batı'da savunmaya yönelik kale, kule ve savunma duvarları gibi birçok mimari faaliyet içerisinde olduğu bilinmektedir (bk. Foss 1996, 297-320). Vatatzes III, İmparatorluk içindeki savunma amaçlı istihkam sisteminin sadece yapılmasına değil, mevcutta var olan savunma sistemlerinin yenilenmesine de büyük önem vermiştir (ayrıca bk. Gregory 2007, 280). Tripolis'teki kale de bu doğrultuda yapılmış olmalıdır. Pergamon (Bergama), Khliara (Kırkağaç) ve Adramyttion (Edremit) gibi kentlerde 1160 civarında inşa edilen kaleler olmasına rağmen (Cahen 2012, 41) Çürüksu Vadisi'ndeki Tripolis'te 1222-1223 civarına tarihlenen kale, yine hemen hemen aynı tarihlerde Laodikeia'da (bugünkü Denizli Kaleiçi) sağlanan tahkimat (Cahen 2012, 41 dn. 41), kırk yıllık (1160-1200) süreçte bölgedeki hakim unsurun tam anlamıyla netleşmediğini gösteren önemli kanıtlardandır. Bu doğrultuda Laodikeia'daki kale büyük olasılıkla 1160-1190 arasında yapılmış olmalıdır ki, Friedrich Barbarossa 1190'larda Laodikeia'ya geldiğinde bu yerleşim Bizans'ın elinde kalan son yerdir (Cahen 2012, 47). Türkmenlerin kol gezdiği bir alanın ortasında kalan yerleşimin etrafı mutlaka bir savunma sistemi ile çevrilmiş olmalıdır. Laodikeia'nın 1204'de Konstantinopolis'teki Latin işgali ile birlikte Türklerin eline geçtiği söylenebilir (ayrıca bk. Peirano 2004, 402). Tripolis'teki kalenin yapılışıyla ilgili görüşler için bk. Peirano 2005, 418.

³² Hoffmann 1841, 1806; Ramsay 1895, 24, 194; Baykara 1969, 27, 37 dn. 53; Nicol 2003, 25; Kaymaz 2009, 105; Spuler 2011, 53. Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile Nikaia/İznik kralı Ioannes Dukas Vatatzes'in

1304-1306 tarihlerinden itibaren ise Tripolis'in (Yenice) de içinde bulunduğu bölgede Germiyanogulları³³ ile birlikte Türk hâkimiyeti başlar³⁴. 1429'da Denizli ve çevresi Osmanlı hâkimiyetine girer³⁵. Bu dönem ile ilgili olarak Tripolis yakınlarında bugün Yenicekent Belediye Binası'nın arka bahçesinde sekizgen planlı, ana duvarları sekizgen bir kasnak ile yükseltilmiş ve üzeri kubbeyle kapatılmış Büyük Tekke Türbesi olarak bilinen bir yapı yer almaktadır³⁶ (fig. 4).

Tozlan ve İlmelik Tepeleri arasındaki etrafı kayalarla çevrili yaklaşık 200 m.'lik dar bir boğazda, 16. yüzyıldan itibaren arşiv belgelerinde Direbolu olarak geçen yerleşimin adı 1928'de Narlıdere olarak değiştirilir (fig. 5). 1946'da meydana gelen depremin ardından Narlıdere, Bakanlar Kurulu'nun 31 Ağustos 1959 tarih ve 12092 sayılı kararıyla afete maruz yer ilan edilir ve iskân 1975 yılında, yaklaşık 1300 yıl sonra tekrar Yenice'ye (Tripolis) taşınır.

Arkeolojik Araştırmalar

Tripolis'te I. dönem kazıları, Denizli Müze Müdürlüğü'nce 1993 yılında, kazı ve temizlik çalışmaları olarak iki etapta gerçekleştirilmiştir. Kazı çalışmaları 1. derece sit alanı içerisinde, antik kentin merkezine yakın bir alanda yer alan doğu-batı doğrultulu ana cadde üzerinde yapılmıştır. Çalışmalar sonucunda ana caddenin 9 x 27 m.'lik bölümü açığa çıkartılmıştır. Açığa çıkarılan alanda caddenin kuzey portiğinin bir kısmının *in-situ* olarak sütun, arşitrav-friz ve korniş bloklarından oluşan kısmı tespit edilmiştir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde yapıldığı düşünülen caddenin kuzey sütun sırasının bulunduğu alanın Erken Bizans Dönemi'nde bir sur duvarı ile kapatıldığı tespit edilmiştir. Bu sur duvarının bir bölümünde ortaya çıkarılan künk sisteminin yine aynı alanda Bizans Dönemi'ne ait bir çeşme ile bağlantılı olarak diğer yapılara su sağlayan bir dağıtım merkezi olduğu düşünülmüştür³⁷.

Kösedağ Savaşı'ndan önce de çeşitli vesilelerle ilişki içinde olduklarını bildiren kaynaklar için bk. Cahen 2012, 96.

³³ Tripolis'in Yakub Bin Alişir tarafından alınışı Pakhymeres (*Rel. His.* 88-89) tarafından ayrıntılı olarak anlatılır. 1764-1765'de Tripolis'i ziyaret eden Chandler, Tripolis'teki kalenin 1306'da Türklerin eline geçtiğini belirtir ve sonraki dönemde kalenin tahrip olmasıyla buradaki nüfusun Buldan'a göç ettiğini yazar (Baykara 1969, 38; Chandler 1971, 194).

³⁴ Hoffmann 1841, 1806. 1304'de Roger komutasındaki Katalan Ordusu Tripolis'in kuzey-batısında yer alan ve Türkler tarafından kuşatılan Philadelphia'ya (Alaşehir) girer. Ancak henüz Türklerin eline yeni geçen Tripolis'e bir müdahalede bulunmaz ve Magnesia (Ortaklar) üzerinden Ephesos'a (Selçuk) doğru hareket eder (Nicol 2003, 139). Germiyanlıların 1306'da Tripolis'i ele geçirmesiyle ilgili olarak bk. Baykara 1969, 37. 1306'daki kesin Germiyan hakimiyetinden önce de bölgede Türklerin zaman zaman küçük gruplar halinde saldırıları ve kısa süreli zaptedişleri gerçekleştirdiği bilinmektedir (Cahen 2012, 36).

³⁵ Baykara 1969, 42; Gökçe 2000, 35-36.

³⁶ Kuzeyde yer alan giriş kapısı, yekpare mermer söveli, ana duvarlar kesme traverten bloklardan oluşmaktadır. Söz konusu türbede kullanılan taşların tamamına yakını Tripolis'teki antik yerleşime ait binalardan sökülerek getirilmiş ve bazı bloklar yeniden şekillendirilerek bazıları ise olduğu gibi kullanılmıştır. Devşirme olarak kullanılan bloklardan türbeye giriş kapısının solunda Roma Dönemi'ne ait Hellence yazıtlı traverten bir mezar taşı da yer almaktadır. Türbenin iç kısmında merkezde bir sanduka yer alır. İç cephe duvar cephelerine hareket kazandırmak amacıyla tuğla örgülü kemerler yerleştirilmiştir (ayrıntılı bilgi için bk. Cirtil 2007, 199, 202 çiz. 8).

³⁷ Ceylan 1995, *passim*. Sütunlu Caddé'nin 1993 yılı çalışma sezonunda ortaya çıkarılan bölümündeki Dorik düzenleme ile ilgili olarak bk. Gider 2007, 25 vd. Tübitak'ın Arkeolojik Kültür Varlıkları Envanteri Çalışmaları'nın sonuçlarıyla ilgili olarak bk. Atik – Erdem 2002, 1 vd.; 2004, 9 vd.

Fig. 7. Sütunlu Cadde

Fig. 8. Sütunlu Cadde Güney Portik

Nymphaeum, Erken Bizans Kilisesi (2), Güney Sur Kapısı (1), Güney Sur Kapısı (2), olmak üzere altı farklı sektörde gerçekleştirilmiştir. Sektörlerdeki kazı çalışmalarından önce kentin GPS ve

Tripolis II. dönem kazıları yine Denizli Müze Müdürlüğü başkanlığında, Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyelerinden Yrd. Doç. Dr. A. Erdoğan'ın bilimsel danışmanlığında, 2007-2009 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. II. dönem kazı çalışmaları kapsamında, Denizli Müze Müdürlüğü başkanlığınca 1993 yılında kazı çalışması yapılan ana caddede, kazı yapılan alanın üzeri tamamen kapanmış, bu nedenle II. dönem kazılarında caddenin temizlenmesi ve yeniden düzenlenmesi amaçlanmıştır. Aynı sezon içerisinde Roma Caddesi olarak adlandırılan doğu-batı yönlü sütunlu caddenin güneyinde yer alan, birbirine bitişik mekânlarda ele geçen buluntular genel olarak M.S. VI.-VII. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. 2008 ve 2009 yıllarında Temmuz ve Ağustos ayları içerisinde ikişer aylık periyotlarda toprak üstündeki kalıntıların değerlendirilmesi amacıyla yüzey araştırmasının yanı sıra, Roma Caddesi olarak adlandırılan alanda ve Doğu Nekropolisinde kazı çalışmaları yapılmıştır³⁸.

III. Dönem Kazı Çalışmaları ve Yeni Bulgular

Tripolis'deki arkeolojik kazı çalışmaları, Denizli Müze Müdürlüğü'nün başkanlığında, makale yazarının bilimsel danışmanlığında, 18 Haziran 2012 tarihinde III. dönem kazı çalışması olarak yeniden başlamıştır³⁹. 2012 yılı kazı çalışmaları; Sütunlu Cadde ve güneyindeki mekânlar, Hierapolis Caddesi,

³⁸ Erdoğan – Çörtük, 2009, 107-138; Erdoğan 2011, 328-347.

³⁹ Tripolis 2012 Kazı ve Restorasyon Çalışmaları, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Denizli Valiliği, İl Özel İdaresi, Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü, Buldan Kaymakamlığı, Yenicekent Belediyesi ve TÜRSAB tarafından desteklenmiştir. İlgili kurum ve kuruluşlara teşekkür ederiz.

Fig. 9. Sütunlu Cadde Güney Portiği Üzerindeki Mozaik Döşeme

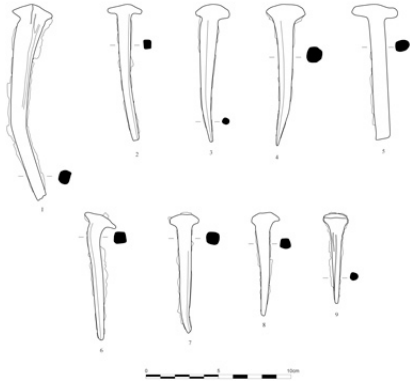

Fig. 10. Sütunlu Caddede Bulunan Metal Çiviler

Fig. 11. Köşe Sütunu Üzerinde Ölçü Birimi Olarak Kullanılan Cetvel

Total Station yardımıyla topografyasının çıkartılması, topografik harita üzerine mevcut yapıların planlarının yerleştirilmesi ve yaklaşık 4000 m²lik alanda yapılan Jeo-radar taramaları sonucunda Tripolis'in 60 m. x 45 m.'lik *insula*'lardan oluşan ızgara plana sahip olduğu tespit edilmiştir (fig. 6)⁴⁰. Söz konusu araştırmalarda tespit edilen yapılardan altısında arkeolojik kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

I- Sütunlu Cadde: (Fig. 2, no.12)

Kentin güneyinde doğu-batı doğrultusunda uzanan Sütunlu Cadde 450 m. uzunluğundadır. 27 m. uzunluğundaki bölümü I. ve II. dönem kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkarılan doğu-batı yönlü Sütunlu Cadde'nin III. dönem kazıları sonucunda toplamda 114 m.'lik kısmı kazılarak açığa çıkartılmıştır (fig. 7). Sütunlu Cadde'nin Roma Dönemi kullanımında genişliği 10 m. iken; olasılıkla M.S. 400 civarında caddenin kuzeyine, traverten bloklardan, kalınlığı ortalama 3 m., görülebilen yüksekliği yer yer 4.5 m.'yi bulan sur duvarı yapılarak cadde genişliği 7 m.'ye düşürülmüştür. Sütunlu Cadde'nin bir bölümü üzerinde iki adet giriş kapısı bulunmaktadır. M.S. VI.-VII. yüzyılda kentteki nüfusun azalması ve kentin daha konsantre bir plana bürünmesinin ardından, caddenin güney

⁴⁰ *Insula* ölçüleri antik kentlerin konumlandığı topografyaya göre değişiklik gösterebilmektedir. Tripolis yakınlarındaki Hierapolis'te *insula* ölçüleri 30 x 75 m. (D'Andria 2003, 34), Laodikeia'da ise 42 x 51 m.'dir (Şimşek 2013, 78).

Fig. 12. Sütunlu Cadde Güney Bitişiğindeki Mekânlar

kısmına yol boyunca 0,16 m. çapında döşenen iki sıra künk dizisi, kentteki yaşamın devam ettiğini ancak başta Sütunlu Cadde olmak üzere bazı yapıların asıl işlevlerini kaybettiğini, bazılarının ise işlev değiştirdiğini gösterir.

Sütunlu Cadde'nin doğu bölümünün, güney kısmında sütun aralıkları 1.95 m. ile 2.55 m. arasında değişiklik gösterirken, kuzeyde *in-situ* olarak koruna gelmiş bölümde sütun aralıkları 1.90-2 m.'dir; 2012 yılında açılan caddenin batı kısmında ise sütun aralıkları ortalama 2 m.'dir. Dolayısıyla Flavius'lar Dönemi imar faaliyetleri içerisinde yapımı gerçekleşen Sütunlu Cadde, daha sonraki kullanım evrelerinde biçim değişikliğine uğramıştır. Ana Cadde'nin Nymphaeum'dan sonraki doğu yarısında Dorik cephe uygulaması bölge kentlerinden Hierapolis, Blaundos, Laodikeia'da da takip edilebilir⁴¹.

a- Sütunlu Cadde Güney Portik: (Fig. 2, no. 12)

Sütunlu Cadde'nin güneyinde 7 m. genişliğinde, 33.60 m. uzunluğa sahip bir portik (sütunlu galeri) yer alır (fig. 8). Portiğin zemini; çay taşı ve harç

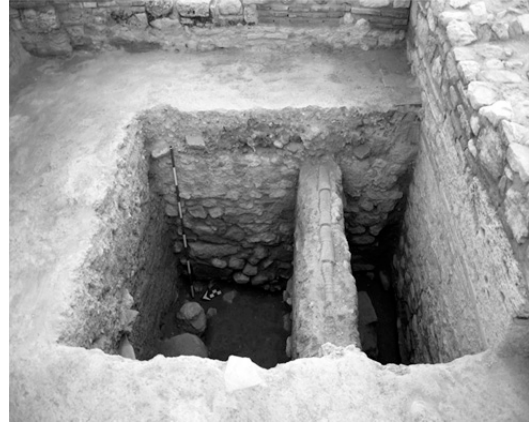

Fig. 13. Geç Hellenistik Dönem'e Tarihlenen Duvar

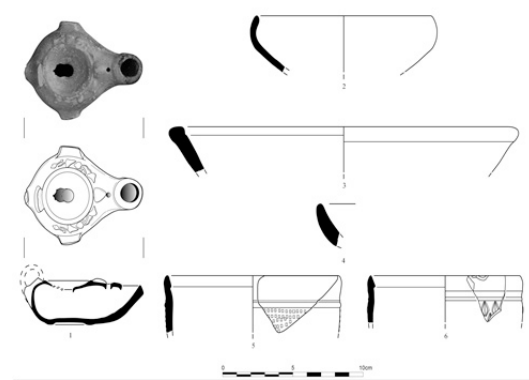

Fig. 14. Geç Hellenistik Dönem'e Tarihlenen Mekân 5 Buluntuları

⁴¹ Hierapolis, Tripolis ve Blaundos caddelerinde uygulanan Dorik cephelerle ilgili karşılaştırma için bk. Ismaelli 2009, 404-407. Ismaelli, bu üç kentte Dorik cephe uygulamalarını karşılaştırarak mimari çözümlerin ve yerel taş kullanımının başlıca ortak özellikler olduğundan bahsederek bölgedeki aktif bir atölyenin varlığına işaret eder. M.S. 84-85'de S. Iulius Frontinus'un *consul*lüğü döneminde inşa edilen Laodikeia'daki cadde ile ilgili olarak bk. Şimşek 2013, 114. Tripolis'teki Sütunlu Cadde'nin 1993 yılı çalışma sezonunda ortaya çıkarılan bölümündeki Dorik düzenleme ile ilgili olarak bk. Gider 2007, 25 vd. Özellikle traverten-onyx gibi yerel taştan yapılan bölge kentlerindeki Dorik cephelerin model yapısı D'Andria (2001, 101-103) tarafından, Aphrodisias'taki Sebasteion olarak gösterilir.

Fig. 15. Hierapolis Caddesi

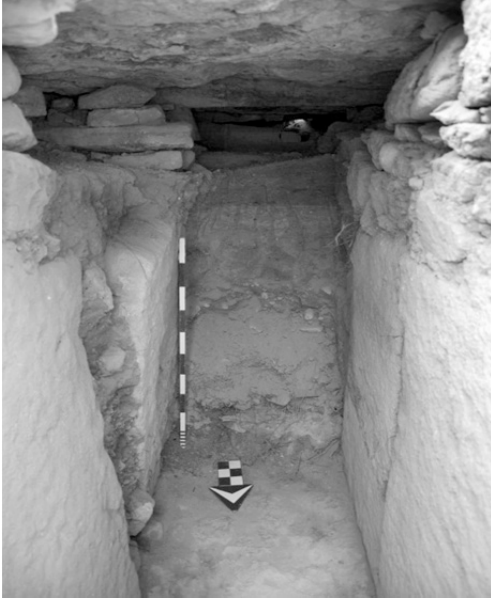

Fig. 16. Hierapolis Caddesi Altındaki Kanalizasyon Sistemi

zeydoğu köşesinde bulunan kalp şeklindeki köşe sütununun doğu yüzünde kazıma ile yapılmış, antik dönemde ölçü birimi olarak kullanılan 0.62 m. uzunluğa sahip bir birim bulunmaktadır (fig. 11).

b- Sütunlu Caddenin Güney Bitişindeki Mekânlar: (Fig. 2, no. 12)

I. ve II. dönem kazılarında Sütunlu Cadde'nin güney bitişinde bir kısmı kazılan ve farklı ölçülere sahip odalardan oluşan sivil mimariye ait olduğu düşünülen mekânlar yer alır. Mekânların kuzey duvarları Sütunlu Cadde'nin güney kısmına yaslanmıştır (fig. 12). Girişler ise güneyde yer alan belli aralıktaki kapılarla sağlanmıştır. Mekânların zeminleri pişmiş toprak taban tuğlaları ve traverten gibi çeşitli malzeme ile döşenmiştir. Mekânların Erken Bizans Dönemi'nde kullanıldığı ancak ilk kullanımının Geç Hellenistik Dönem'e kadar gittiği yapılan sondaj çalışmalarında Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen mekân zeminlerinin altında devam eden 1.5 m. yükseklikteki duvar kalıntıları (fig. 13) ve bu mimari ile ilişkili içe dönük kenarlı kaseler, gri hamurlu kaplar ve kabartma

kullanılarak oluşturulan düzlemin üzerine döşenen çok renkli mozaiklerden oluşmaktadır. Sağlam kalabilen bölümlerinden, mozaığın ana fon üzerine dağıtılan bitkisel bezemelerden oluştuğu görülmektedir (fig. 9).

Portiğin kuzey sınırı; topografyaya uygun olarak döşenmiş yüksekliği 0.25-0.7 m. arasında değişen *stylobat* ve bunun üzerinde kaide olmaksızın yükselen 3.10 m. yüksekliğindeki traverten sütunlardan oluşmaktadır. Yaklaşık 2 m. aralıklarla yerleştirilen sütunların her birinde yükseklikleri 0.33-0.45 m. arasında değişen ve devşirme olarak kullanılmış Dor ve Bergama tipinde başlıklar yer alır. Portiğin güneyi ise 0.9 m. kalınlığındaki traverten, çay taşı ve tuğladan yapılan karışık örgülü bir duvar ile sınırlandırılmıştır. Hatıl karbonları ve ahşap çivileri (fig. 10, 1-9) gibi kazı buluntuları ve mevcut veriler değerlendirildiğinde doğu-batı yönlü Sütunlu Cadde'nin güneyinde yer alan portiğin üst kısmının ahşap konstrüksiyon ile kapatıldığı düşünülmektedir. Ahşap konstrüksiyonun güney ucu duvar üzerine, kuzeyi ise sütunlar üzerine oturtularak üzeri çatı kiremitleri ile kapatılmış ve belli bir eğim verilerek yağmur sularının caddeye akışı sağlanmış olmalıdır. Ayrıca portiğin ku-

Fig. 17. Dorik Cephe Önündeki Nymphaeum

Fig. 18. Erken Bizans Kilisesi

Fig. 19. Pastophorion Odasında Bulunan Amphoralar

bezemeli *skyphos*'lara ait parçalarla saptanmıştır⁴² (fig. 14, 1-6).

II- Hierapolis Caddesi: (Fig. 2, no.16)

Doğu-batı yönlü Sütunlu Cadde'yi, kuzey-güney yönünde dik kesen Hierapolis Caddesi, Sütunlu Cadde üzerindeki Güney Sur Kapısı 1'den başlayarak güneye doğru devam eder (fig. 15). 10.80 m. genişliğindeki caddenin kesme traverten bloklardan oluşturulan taban blokları altında 1.50 m. yüksekliğinde 0.70 m. genişliğinde kanalizasyon sistemi bulunmaktadır (fig. 16). Hierapolis Caddesi'nin, Sütunlu Cadde ile kesiştiği alanda yer alan Nymphaeum boyunca cadde düzenlemesi Dorik nizamda olup, çeşmenin güney bitimi ile beraber sütun uzunlukları kısılır ve Dorik cephe burada son bulur. Bölgede yer alan Blaundos, Hierapolis ve Laodikeia ana caddelerinde benzer özellikler görülür⁴³.

III- Nymphaeum: (Fig. 2, no.15)

Mermer bir podiyum üzerinde yükselen Nymphaeum, Sütunlu Cadde ile Hierapolis Caddesi'nin kesişim noktasında inşa edilmiştir. 5.60 x 3 m. ölçülerindeki çeşme, Roma Dönemi'nde yapılmış olup Erken Bizans Dönemi'nde de çeşitli değişikliklerle kullanılmıştır (fig. 17). Batısında ve kuzeyinde onyx ve beyaz mermerden yapılan dörder adet parapet bloğu bulunur. Sütunlu Cadde'nin doğusundaki su dağıtım merkezinden, pişmiş topraktan yapılmış künklerle çeşmeye kadar taşınan su, çeşmenin doğusundaki dinlendirme havuzuna gelerek buradan yine bir künk yardımıyla ortadaki ana havuza akmaktadır. Çeşmenin daha önceden zaten burada var olan Hierapolis Caddesi üzerine yapıldığı, cadde sütunlarının bir kısmının traşlanarak parapet bloklarının oturtulmasından anlaşılmaktadır. Mevcut buluntular dahilinde çeşme M.S. II. yüzyıl sonu - III. yüzyıl başına tarihlenebilir.

IV- Erken Bizans Kilisesi (2): (Fig. 2, no.11)

II. Dönem kazı çalışmalarında bir kısmı ortaya çıkarılan ve şapel olarak tanımlanan yapı, Sütunlu Cadde'nin doğu kısmında yer alır. Merkezinde kuzeye bakan bir apsis ve batısında kare planlı bir odası (*pastophorion*) ile olasılıkla Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'nde yapılan bir kiliseye aittir (fig. 18). Mevcut buluntular dikkate alındığında söz konusu binanın apsisinin batı kısmında da doğudaki ile benzer ölçülere sahip bir odası olması gerekir. Apsisin batısındaki kare planlı odada yapılan çalışmalarda, tümlenebilir nitelikte altı adet Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenebilen amphora ile sağlam ele geçen çatı kiremitleri bulunmuştur (fig. 19). Tüm mimari veriler göz önüne alındığında Kilise'nin kuzeyinde, merkezde bir apsis, her iki yanında rahip müstemilatı olarak kullanılan kare planlı iki oda ve bu kalıntıların güney devamında da merkezde ve yanlarda iki olmak üzere toplamda üç neften oluşan bir ana salondan bahsetmek mümkündür. Neferin güneyde, dikdörtgen planlı bir narteks ile sonlanıyor olması gerekmektedir.

V- Güney Sur Kapısı 1: (Fig. 2, no.13)

Doğu-batı yönlü Sütunlu Cadde üzerindeki Güney Sur Kapısı, kente giriş sağlayan ana kapılardan olup, Hierapolis Caddesi'nden gelenleri karşılamakta (fig. 20) ve kuzeye doğru devam eden kuzey-

⁴² İçeride dönük kenarlı kaseler için bk. Duman 2010, 57-65, Gri hamurlu kaplar için 78-93, kalıp yapımı *Lykos Skyphos*'ları için 138-152.

⁴³ Bk. dn. 41.

Fig. 20. *Güney Sur Kapısı 1*

Fig. 21. *Ara Sokak Üzerinde Bulunan Tuğla Döşeme*

Fig. 22. *Fresk Üzerinde Bulunan Yazıt*

güney yönlü ara sokağa geçişi sağlamaktadır. Güney Sur Kapısı'nın girişinde açığa çıkartılan kesme traverten taşlarla döşenmiş cadde tabanının üzerinde, kuzey-güney yönlü uzanan, yaklaşık 30 cm. genişliğindeki kanallar olasılıkla kente giriş ve çıkış yapan at arabalarının ahşap tekerlerinin aşındırmasıyla oluşmuştur. Sütunlu Cadde Güney Portiği'nin kuzeydoğu köşesindeki sütunun üzerinde bulunan ölçü biriminin bir benzeri Güney Sur Kapısı 1'in batı kenarında da bulunmaktadır.

Güney Sur Kapısı'nın kuzeyinde yaklaşık 13 m² lik alanda yer alan tuğla zemin, Roma Caddesi'nin yaklaşık 0.35 m. üst kodunda yer alır. Pişmiş toprak tuğlalardan yapılan bu düzenleme Güney Sur Kapısı'ndan girildikten sonra doğu bitişikte, sınırları kısmen belirgin bir yapının taban döşemesidir (fig. 21). Yapının güney duvarı üzerinde Hellence yazıtın yer aldığı fresk, yapının şapel ya da küçük bir kilise tarzında dinsel bir işleve hizmet ettiğini düşündürmektedir (fig. 22- 23).

Fig. 23. Kilise-Şapel

Fig. 24. Güney Sur Kapısı 2

VI- Güney Sur Kapısı 2:

Doğu-batı yönlü Sütunlu Cadde üzerine Geç Roma Dönemi'nde inşa edilen sur duvarında yer alan Güney Sur Kapısı (fig. 24), kuzeyindeki güney-kuzey yönlü portiğe açılmaktadır. Portik, *Bouleterion*'un doğu bitişğinde yer alan ve günümüzde üzeri toprakla kapalı olan kare planlı Geç Roma Agorası'nın batı portiğini oluşturmaktadır (fig. 25).

Güney Sur Kapısı'nın batı sövesi *in-situ* halinde açığa çıkarılmıştır. Mevcut ölçülerden kapı genişliğinin 2.3 m. olduğu belirlenmiştir. Sütunlu Cadde'den Güney Sur Kapısı 2'nin kuzeyindeki portiğe altı basamak ile çıkılmaktadır.

M.S. VII. yüzyılın ilk çeyreğinde Tripolis'te etkili olan Sasani akınları kentteki yerleşimi kökten etkilemiş ve buradaki yaşam arkeolojik materyallerin verdiği bilgiler doğrultusunda M.S. VII. yüzyılın ortalarından itibaren iyice zayıflamıştır. Sütunlu Cadde'de ve Geç Roma Agorası'nın batı portiğinde açığa çıkarılan yanık tabaka da M.S. VII. yüzyıldaki Arap akınları ile açıklanabilir. Tripolis'te söz konusu evreyi işaret eden en önemli veriyi sikkeler oluşturmaktadır. Günümüze kadar gerçekleştirilen kazılarda ele geçen sikkelerin tarihleri M.S. II. yüzyıldan başlayarak belli aralıklarla M.S. 602-610 imparator Phokas Dönemi'ne kadar devam etmektedir. M.S. 610'dan sonra ise yaklaşık 30 yıllık bir boşluk ve ardından gelen sadece iki adet II. Constans sikkesi Sasani akınları ardından kentte birkaç on yıl daha yaşandığını gösteren buluntulardır. Sikke buluntularından takip edilebilen kesintisiz yerleşim ve yerleşim katmanları arasındaki boşluklar diğer buluntu gruplarında da hemen hemen aynı tarihleri vermektedir. M.S. 641-668 arasına tarihlenen II. Constans sikkesinin ardından yaklaşık 2 m.'lik dolgu toprak tabakası tamamen arkeolojik materyalden yoksundur.

Fig. 25. *Opus Sectile* Döşemeli Geç Roma Agorası Batı Portiği

Yüze yakın alanda ise literatüre *Micaeous White Painted Ware*⁴⁴ olarak giren bir grup yoğun mikalı ve beyaz bant süslemeli günlük kullanım kabı bulunmuştur ki söz konusu mal grubu Tripolis'teki yerleşimin M.S. VII. yüzyılın ortalarında büyük oranda terk edilmesine rağmen X-XI. yüzyıllarda yaşam izlerinin varlığına işaret eden somut arkeolojik materyaller arasındadır. Tripolis'te son yıllarda yoğunlaşan arkeolojik araştırmalar devam ettikçe kent kronolojisindeki tarihsel boşlukların doldurulmasının yanı sıra Hellenistik Dönem'den Erken Bizans Dönemi sonuna kadar olan süreçte kent ve kentleşme konusunda elde edilecek bilgiler şüphesiz kent ve bölge tarihi açısından önemli veriler sunacaktır.

⁴⁴ Arthur 1997, 531-540; Cottica 1998, 81-83; Caggia 2007, 294 fig. 19; Cottica 2007, *passim*. Tripolis'te bulunan bu gruptaki seramikler ile ilgili yayın çalışması devam etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Antik Kaynaklar

- Hdt. (= Herodotos, *Historiae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Herodot Tarihi*. Çev.: M. Ökmen – A. Erhat. İstanbul 1983.
- Hier. *Syneke*. (= Hierokles, *Synekdemos*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Le Synekdemòs d'Hiérokless et l'opuscule géographique de Georges de Chypre*. With an English translation by E. Honigmann. Brussels 1839.
- Orac. *sibyl*. (= Oracles, *Sibylline*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Sibylline Oracles*. With an English translation by M. S. Terry, New York 1899.
- Plin. *nat*. (= G. Plinius Secundus "Yaşlı", *Naturalis Historia*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Pliny Natural History*. With an English translation by H. R. Rackham, W. H. S. Jones, D. E. Eichholz, I-X. Cambridge, Mass.-London 1938-1971 (The Loeb Classical Library).
- Ptol. *geogr*. (= Claudios Ptolemaios, *Geographika Hyphegegis*)
Kullanılan Metin: *Claudii Ptolemaei Geographia* (lib. 1-3). Ed. K. Müller. Paris 1883. *Claudii Ptolemaei Geographia* (lib. 4-8). Ed. C. F. A. Nobbe I-II. Leipzig 1845. Reprinted in Hildesheim 1966.
- Strab. (= Strabon, *Geographika*)
Kullanılan Metin ve Çeviriler: *The Geography of Strabo*. With an English translation by H. L. Jones, I-VIII. London, New York 1917-1932 (The Loeb Classical Library).
Strabon, *Coğrafya*. Çev.: A. Pekman. İstanbul 2000.

Modern Kaynaklar

- Anderson 1898 J. G. C. Anderson, "A Summer in Phrygia II". *JHS* 18 (1898) 81-128.
- Arthur 1997 P. Arthur, "Un gruppo di ceramiche alto Medievale da Hierapolis (Pamukkale, Denizli), Turchia Occidentale". *ArcMed* XXIV (1997) 531-540.
- Atik – Erdem 2002 N. Atik – Z. K. Erdem, "Buldan (Denizli) Arkeolojik Belgeleme Çalışması". *Türkiye Kültür Envanteri Pilot Bölge Çalışmaları* 1/2 (2002) 1-7.
- Atik- Erdem 2004 N. Atik – Z. K. Erdem, "Buldan (Denizli) Arkeolojik Kültür Varlıkları Envanteri 2001-2003 Yılı Saptamalarının Değerlendirilmesi". *TUBA Kültür Envanteri Dergisi* 2 (2004) 9-39.
- Baykara 1969 T. Baykara, *Denizli Tarihi*. İstanbul 1969.
- Caggia 2007 M. P. Caggia, "Il Grande Edificio. Dalle terme romane alle trasformazioni di eta otomana (Regio II, Insulae 3,5)". Eds. F. D'Andria – M. P. Caggia. *Hierapolis Di Frigia I, Le Attivita Delle Campagne Di Scavo e Restauro 2000- 2003*. İstanbul (2007) 279-309.
- Cahen 2012 C. Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*. Çev.: E. Üyepazarıcı. İstanbul 2012.
- Ceylan 1995 A. Ceylan, "Tripolis Sütunlu Caddesinde Yapılan Kazı ve Temizlik Çalışmaları". *MKKS* 5 (1995) 159-170.
- Chandler 1971 R. Chandler, *Travels in Asia Minor 1764-1765*. London 1971.
- Cirtil 2007 S. Cirtil, "Denizli Türbeleri". Eds. A. Özçelik et al., *Uluslararası Denizli ve*

- Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler*. Cilt 2, Denizli 6-8 Eylül 2006. Denizli (2007) 195-205.
- Cottica 1998 D. Cottica, "Ceramiche bizantine dipinte ed unguentari tardo antichi dalla Casa dei Capitelli Ionici a Hierapolis". *RdA* XXII (1998) 81-90.
- Cottica 2007 D. Cottica, "Micaceous White Painted Ware from insula 104 at Hierapolis/ Pamukkale, Turkey". Eds. B. Böhlendorf-Arslan, A. O. Uysal – J. Witte-Orr, *Birinci Uluslararası Arkeolojik Kazılarda Ele Geçen Geç Antik ve Ortaçağ Seramiği ve Mimari Seramiği, Çanakkale 1-3 Haziran 2005*. Çanak, *BYZAS* 7. İstanbul (2007) 255-272.
- D'Andria 2001 F. D'Andria, "The evolution of Hierapolis of Phrygia". Ed. D. Parrish, *Urbanism in Western Asia Minor, JRA Suppl.* 45 (2001) 97-115.
- D'Andria 2003 F. D'Andria, *Hierapolis*. İstanbul 2003.
- Duman 2010 B. Duman, *Laodikeia Helenistik ve Erken Roma Dönemi Seramiği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi. Konya 2010.
- Eickhoff 1977 E. Eickhoff, *Friedrich Barbarossa im Orient: Kreuzzug und Tod Friedrichs I, IstMitt Beiheft* 17. Tübingen 1977.
- Erdoğan – Çörtük 2009 A. Erdoğan – U. Çörtük, "Tripolis Kazısı 2007 Yılı Çalışmaları". *KST* 30, 4 (2009) 107-138.
- Erdoğan 2011 A. Erdoğan, "Tripolis 2008-2009 Yılı Kazıları". *KST* 32, 3 (2011) 328- 347.
- Foss 1996 C. Foss, *Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor*. Variorum 1996.
- Gider 2007 Z. Gider, "Tripolisin Ana Caddesinde Müze Kurtarma Kazısında Bulunan Dorik Malzemeler". Eds. A. Özçelik et al., *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler, cilt 2, Denizli 6 - 8 Eylül 2006*. Denizli (2007) 25-31.
- Gökçe 2000 T. Gökçe, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkiyye (Denizli) Kazası*. Ankara 2000.
- Gregory 2007 T. E. Gregory, *Bizans Tarihi*. Çev.: E. Ermert. İstanbul 2007.
- Habicht 1975 C. Habicht, "New Evidence on the Province of Asia". *JRS* 65 (1975) 64-91.
- Hamilton 1837 W. I. Hamilton, "Extracts from Notes Made on a Journey in Asia Minor in 1836". *Journal of the Royal Geographical Society of London* 7 (1837) 34-61.
- Hoffmann 1841 S. F. W. Hoffmann, *Griechenland und die Griechen im Altertum*. Leipzig 1841.
- Imhoof-Blumer 1897 F. Imhoof-Blumer, *Lydische Stadtmünzen*. Genf 1897.
- Ismaelli 2009 T. Ismaelli, *Architettura Dorica a Hierapolis di Frigia*. İstanbul 2009.
- Jacobs 2012 I. Jacobs, "The Creation of The Late Antique City: Constantinople and Asia Minor During the "Theodosian Renaissance". *Byzantion* 82 (2012) 113-164.
- Jones 1971 A. H. M. Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*. Oxford 1971.
- Kaletsch 2002 H. Kaletsch, "Tripolis". *DNP* 12, I. Stuttgart (2002) 827-828.
- Katsari 2011 C. Katsari, *The Roman Monetary System: The Eastern Provinces from the First to the Third Century AD*. Cambridge 2011.
- Kaymaz 2009 N. Kaymaz, *II. Gıyasü'd- Din Keyhüsrev ve Devri*. Ankara 2009.
- Klose 1984 D. Klose, "Zur Münzprägung von Hypaipa". *IstMitt* 34 (1984) 405-415.
- Kroll – Walker 1993 J. H. Kroll – A. S. Walker, *The Greek Coins, Agora* 26. Princeton, New Jersey 1993.

- Ma 1999 J. Ma, *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*. Oxford 1999.
- Magie 1953 D. Magie, "Egyptian Deities in Asia Minor in Inscriptions and on Coins". *AJA* 57, 3 (1953) 163-187.
- Merkelbach – Stauber 1998 R. Merkelbach – J. Stauber, *Steinepigramme aus dem griechischen Osten I. Die Westküste Kleinasien von Knidos bis Ilion*. Stuttgart- Leipzig 1998.
- Moretti 1979 L. Moretti, "Epigraphica: 18. A proposito di Apollonia al Meandro". *RdFiCla* 107, 3 (1979) 295-300.
- Nicol 2003 D. M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*. Çev.: B. Umar. İstanbul 2003.
- Pachymeres *Rel. His.* G. Pachymeres, *Relations Historiques IV*. Çev.: A. Failler. Paris 1999. *Bizanslı Gözüyle Türkler*. Çev.: İ. Bihter Barlas. İstanbul 2009.
- Peirano 2004 D. Peirano, "Due Rifondazioni die tardo Bizantina in AsiaMinore". *Il Tesoro Delle Citta, Strenna dell'Associazione, Stori della Città II* (2004) 401-412.
- Peirano 2005 D. Peirano, "Un Territorio In Trasformazione e i Suoi Centri: La Valle Del Meandro Nell'età Delle Crogate". *Il Tesoro Delle Città, Strenna dell'Associazione Storia della Città III* (2005) 408-419.
- Piejko 1988 F. Piejko, "Letters of Eumenes II to Tralles concerning inviolability and tax exemption for a temple. After 188 B.C.". *Chiron* 18 (1988) 55-69.
- Pierre 1884 P. Pierre, "Inscriptions de Lydie". *BCH* 8 (1884) 376-390.
- Ramsay 1887 W. M. Ramsay, "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (I)". *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts* Vol. 3, 3/4 (1887) 344-368.
- Ramsay 1890 W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*. London 1890.
- Ramsay 1895 W. M. Ramsay, *The Cities And Bishoprics Of Phrygia: Being an Essay Of The Local History of Phrygia from the earliest Times to the Turkish Conquest, Vol. 1, 1, The Lycos Valley and South-Western Phrygia*. Oxford 1895.
- Ramsay 1960 W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. Çev.: Mihri Pektaş. İstanbul 1960.
- Ratté 2001 C. Ratté, "The urban development of Aphrodisias in late antiquity". Ed. D. Parrish, *Urbanism in Western Asia Minor, JRA Suppl.* 45 (2001) 117-148.
- Robert 1954 L.-J. Robert, *La Carie II: Histoire et Geographie Historiquele plateau de Tabai et ses environs*. Paris 1954.
- Robert 1983 L. Robert, "Documents d'Asie Mineure". *BCH* 107, 1 (1983) 497-599.
- Sekunda 2011 N. Sekunda, "Changing Patterns of Land-Holdining the South-Western Border Lands of Greater Phrygia in the Achaemenid and Hellenistic Periods", Eds. A. H. Cadwallader – M. Trainor, *Colossae in Space and Time, Linking to an Ancient City*. Göttingen (2011) 48-76.
- Smith 1678 T. Smith, *Remarks upon the manners, religion and government of the Turks: Together with a survey of the seven churches of Asia, as they now lye in their ruines, and a brief description of Constantinople*. London 1678.
- SNG Cop. *Sylloge Nummorum Graecorum, The Royal Collection of Coins and Medals Danish National Museum* 28. Copenhagen 1947.
- SNG Tübingen *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland, Münzsammlung Der Universität Tübingen* 5 Heft. München 1994.
- Spuler 2011 B. Spuler, *Iran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri, 1220-1350*. Çev.: C. Köprülü. Ankara 2011.

- Stuart 1991 P. Stuart, *De Tabula Peutingeriana*. Nijmegen 1991.
- Şimşek 2013 C. Şimşek, *Laodikeia*. İstanbul 2013.
- Tanriver 2009 C. Tanriver, "Three New Inscriptions From Tripolis". *EA* 42 (2009) 81-86.
- Thonemann 2003 P. J. Thonemann, "Hellenistic Inscriptions From Lydia". *EA* 36 (2003) 95-108.
- Weber 1892 G. Weber, "Bas-Reliefs de Laodicee et de Tripolis". *RevArch* 20 (1892) 288-290.